

मूल्य आधारित समाज : काळाची गरज

प्रा. व्हि. एम. घुबळे

B.Com, M.S.W., M.Phil.

सहाय्यक प्राध्यापक

मातोश्री मुंदाफळे समाजकार्य महा.

नरखेड, जि. नागपूर

महाराष्ट्र भारत

ज्ञान केवळ ज्ञान राहीले तर मानव टिकणे शक्य नाही, पण जर आपण ज्ञान दूरदृष्टीत परिवर्तित केले, तर मनुष्य केवळ जगणारच नाही, तर तो एकत्र येईल आणि सर्वोत्तम लक्ष गोठेल— जीबी भाँ

सर्व जीवनमात्रांमध्ये मानव हा असा एकमेव प्राणी आहे की जो सतत, स्वाभाविकपणे आणि आयुष्यभर शोध, नवीन कल्पना, विकास, निर्मिती, प्रत्यक्ष कृती, शुद्धता, वापर यामध्ये गर्क असतो. चांगले जीवन जगण्याचे प्रयत्न, ज्ञान वाढविणे आणि दूरदृष्टीने प्रयत्न देखील त्याचे याचवेळी सतत सुरू असतात. मानवी संख्या सतत वाढती असल्याने आतापर्यंत मिळविलेले ज्ञान पुढे हस्तांतर करण्याची गरज निर्माण झाली असून ते मिळविण्याची जबाबदारी देखील पुढील पिढ्यांवर आली आहे. त्यानुसार, प्रत्येक संस्कृतीत त्यांच्या पुढच्या पिढीला शिक्षित करण्याचे मार्ग आणि पद्धती शोधल्या गेल्या आहेत. कागद आणि पेन्सिलच्या आधारशिवाय तोंडी शिकवण्याच्या पद्धतीत एकाकडून दुसऱ्याला ज्ञान पोहचविण्यासाठीचा किती परिपूर्ण चांगला मार्ग मिळाला ? हे शोधणे सध्या कठिणच आहे. इतिहास मांडणे, ज्ञानाचा वापर, प्रसार, निर्मिती व क्षमतावाढ हे सध्याच्या शिक्षण संशोधनात अंतर्भूत आहे. मानवाने संवाद, विनिमय, तांत्रिक पाठबळ आणि माहिती तंत्रज्ञान यामध्ये

प्रा. व्हि. एम. घुबळे

1Page

निर्माण केलेली ताकद त्याची कल्पकता आणि उपक्रमशिलता दर्शविते. सध्याचे आय पॅड किंवा लॅपटॉप हे आता वास्तव आहे पण पन्नास वर्षापूर्वी हे लोकांसाठी एक मोठे स्वप्नच होते. सजुतदारपणा आणि मानवी हुशारीतून ज्ञान मिळवून जे काही फायदे आणि लाभ सध्या मिळत आहेत ते एकनिष्ठ आणि समर्पित प्रयत्नाने फलित आहे. मानव कल्याण हेच सध्याच्या प्रयत्नांचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. वेगवेगळ्या ठिकाणी व परिस्थितीत मिळविलेले ज्ञान, वाढती प्रयत्नशिलता या सर्वांचा वापर मानव त्याचे भविष्य चांगले करण्यासाठी करतो. मानवाला निसर्गाच्या ताकदीची आज जाणीव झालेली आहे. धरणीमातेच्या पोटात असलेली खनिज संपत्ती आपल्या प्रगतीचा मार्ग आहे याची कल्पना त्याला आहेच पण ती अनमोल संपत्ती कशी जपायची याचीही जाणीव त्याला झालेली आहे. सर्व मानसे सर्वसाधारण आहेत आणि त्यांचे भविष्य समान आहे हे त्याच्या लक्षात आले आहे. वाटून घेणे आणि काळजी घेणे याचे महत्त्व त्याला कळले आहे. "हे जग असले तरी ते एक कुटुंब आहे".

मानवाने मोठी मेहनत आणि तपश्चर्येतून मिळविलेल्या ज्ञानाचा काही प्रमाणात नकारात्मक किंवा धोकादायकरित्या वापर झाला हे इतिहासात डोकावल्यावर आपल्याला लगेच दिसून येते. खंडामध्ये माणूस विभागाला गेलाय. यातूनचसाहतवाद, गुलामगिरी, वर्णद्वेष किंवा वर्णभेद आदी अमानुष प्रवृत्ती उदयास आल्या आहेत. मानवाने अणुऊर्जेचे ज्ञान मिळवले पण त्याने हिरोशिमा आणि नागासाकी सारखी शोकांतिका देखील निर्माण केली. आज तो विचारभेद, दहशतवाद आणि सायबर हल्ले यांच्या भीतीमध्ये आहे. नैसर्गिक संसाधने मर्यादित आहेत, मानवी जीवन जगण्यासाठी पृथ्वीशिवाय इतर कोणताही ग्रह नाही याची कल्पना असतांना देखील परिणामांची पर्वा न करता तो नैसर्गिक संसाधनांचा मन मानेल तसा आणि अमर्यादित वापर करत सुटला आहे. मानवी विवेकाची जागा लोभ घेतो तेव्हा हिंसा, युद्ध होतात. नैसर्गिक संसाधनांचा अमर्याद वापर, जगाची भरभराट करणाऱ्या सुपीक

जमिन आणि हवामानाचे नुकसान होते. मनुष्य आणि निसर्गातील दुवा पूर्वी कधी झाला नव्हता एवढा आज निर्दयी आणि असंवेदनपणे विस्कळीत झाला आहे. सर्वांसाठी असलेल्या नद्या, हवेचे प्रदुषण, दुषित पाणी यातून ही संवेदनहिनतेची सर्व कहाणी व्यक्त होते. आरोग्यरक्षण आणि वैद्यकीय क्षेत्रात मानवाने मोठी प्रगती केली पण त्याच्या अतिवापराच्या भयंकर दुष्परिणामांकडे उघड दुर्लक्ष केले. मन मनेल तसा औषधांचा वाप यातून आता आरोग्याची वेगळीच समस्या निर्माण झाली आहे. या स्थितीमुळे “योग्य उपाययोजना करून त्यांची आजपासूनच प्रमाणिकपणे आणि शिस्तने अंमलबजावणी केली नाहीत तर पृथ्वी आणखी किती दिवस चालेच ?” असे चिंतेचे प्रश्न सध्याच्या परिस्थितीमुळे आज शास्त्रज्ञांच्या वर्तुळात उपस्थित केले जात आहेत. पृथ्वी वाचविण्यासाठीचे उपाय आपल्या समोर आहे. ते मात्र ते स्वीकारण्याची आणि तसे वागण्याची सर्वांची तयारी पाहीजे. मानवी समुदाय आणि त्यांच्या नेत्यांनी पुढाकार घेऊन कणखरतेने या उपायांची अंमलबजावणी केली पाहीजे. दुदैवाने नेते आणि लोकांमध्ये याचा अभाव दिसून येतो. मानव वाईट सवयींमुळे स्वतःचा श्वास खराब, जग असुरक्षित आणि वाईट करतोय, शांततापूर्ण, सन्मानाचे आणि सभ्य जीवन अशा प्रकारे तो विनाशाकडे का नेतो याचा विचार झाला पाहीजे. याचे उत्तर शोधले तर माणसाचे पुढील अनंतकाळाचे जीवन चांगले होईल. वेदामध्ये याचे उत्तर खूप पूर्वीच दिलेले आहे.

भौतिकतावादी अशा जागतिक सवयींचा परिणाम विविध शिक्षक शिक्षण आणि शिक्षणाच्या सर्व यंत्रणेसह प्रत्येक जणावर होतो. शिक्षण हे नेहमीच मानवासाठी चांगल्या आशेचा किरण राहतील. यात ज्ञान आणि त्याच्यासाठीचे प्रयत्न नाही. मानवासाठी फक्त ज्ञान नाही तर चातुर्य आणि विवके असणे नितांत आवश्यक आहे. पृथ्वीवर राहतांना आपल्याला दुष्परिणामांचे काही इशारे मिळतच नाहीत असे नाही. पण आपण त्याकडे दुर्लक्ष

करतो. प्रत्येकाची गरज भागविण्यासाठी निसर्ग पुरेसा आहे. हे महात्मा गांधीजींनी सांगितले आहे. गांधीजींच्या या शब्दामध्ये उमानवाच्या चांगल्या भविष्याचा संपुर्ण मार्ग सामावलेला आहे पण याकडे कोणीही लक्ष दिलेले नाही. मनुष्य आणि निसर्ग संबंधाची संवेदनशीलता आणि परिपक्वता टिकून राहिली पाहिजे तसेच नैसर्गिक संसाधनांचा ऱ्हास थांबला पाहिजे असेच ते निदर्शित करत आहेत. अर्थ समिष्ट, क्लायमेट समिष्ट आणि इतर सतत होणाऱ्या चर्चामधून आज आपणास जागतिक स्तरावर व्यक्त होणाऱ्या चिंतेची माहिती होते. यातून कोणतीच ठोस कृती मात्र बाहेर येत नाही. मूल्य घसरणीबाबत बोलत नाही तोच त्यांच्या पूर्ण ज्ञान व समज इतरांवर लादण्याचा प्रयत्न करतो. मानवी कल्पकता मार्ग शोधण्यासाठी आवश्यक आहे. शाळा, महाविद्यालय आणि उच्च शिक्षणातूनच हा मार्ग मिळणार आहे. याचवेळी परिपूर्ण चांगला समाज घडण्यासाठी मूल्य आवश्यक आहेत. ही मूल्य समाजात ठसवणे, संवर्धन आणि विकसित करणे यावर लक्ष केंद्रित करावे लागेल.

भारतीय संस्कृतीमध्ये इतर सुधारणांचा समावेश होण्यापूर्वी शिक्षण आणि माहिती मिळविण्याचा अफलातून प्रयत्न झाला. हा प्रयत्न फक्त या ग्रहावरील जीवनच समजून घेण्यापर्यंतच मर्यादित नव्हता तर या ग्रहावरून शेवटची व्यक्ती संपण्याच्या स्थितीपर्यंत विस्तारलेला होता. या प्रयत्नांमधूनच त्यांनी स्वतःची मूल्य, स्वताःचे मार्ग करून ते विकसित केले. स्वतःची ध्येय्य ठरविली. यातून तत्वज्ञान आणि अध्यात्मीक सरावाचा विकास साधला गेला. संपूर्ण जगाने भारताचे तत्वज्ञान आणि अध्यात्म मान्य केले आहे. आध्यात्मिक शोधाने सांसारिक जीवन चांगल्या प्रकारे समजले. योग्य वागणूक, इतरांची चिंता, दिर्घकाळाचे मानवी ऐक्य, जीवनात शांतता आणि इतर मूल्ये व त्यांचे महत्व योग्य प्रकारे समजले. भारतीय पवित्र धर्मग्रंथांमध्ये मानव आणि निसर्ग संबंधातील गुंतागुंतीची संवेदनशीलता कशी जपावी याबाबत मोठ्या कौशल्याने माहिती दिलेली आहे. त्यांनी मानवावर विचार करण्याची

क्षमता, कल्पना, योजना आणि गरजेनुसार धोरणांवर आखणी करतांना यासर्वाबाबत पुर्ण विचार करण्याची जबाबदारी घालून दिली आहे. 21 व्या शतकात शिक्षणाचा दृष्टीकोन याबाबत नावाजलेल्या डेलोरे आयोगाचा अहवाल (युनेस्को, 1996) देण्यात आला असून त्यामध्ये मानव सध्या समोर जात असलेल्या सात समस्या दिल्या आहेत.

- ☛ जागतिक आणि स्थानिक
- ☛ सार्वत्रिक आणि वेयक्ति
- ☛ दीर्घकालीन आणि अल्पकालीन विचार
- ☛ स्पर्धा आणि समानतेची संधी
- ☛ ज्ञान स्फोट आणि माहिती आत्मसात करण्याची क्षमता
- ☛ आध्यात्मिक आणि भौतिक

वरील सर्व समस्यांचा परिणाम आता फक्त एकाशी नाही तर संपूर्ण पृथ्वीशी संबंधीत असून त्यामध्ये तातडीने सुधारणा करण्याकरिता पुढाकार घेण्याची गरज आहे. सध्याच्या पिढीला एका बाजुला जागतिक तापमान वाढीची समस्या आहे तर बाजुला हिंसा, धर्माधता आणि दहशतवाद यांना धैर्याने तोंड द्यायचे आहे. मानवाची प्रगती व विकास करतांना याचा सामना करावाच लागणार आहे. आज प्रत्येक राष्ट्र आर्थिक चढ-उतार आणि संकटांचा सामना करत आहे. विकसनशील देश आर्थिक मदतीसाठी विकसित देशाकडे पाहत आहेत. तंत्र आणि यंत्रासह इतर अनेक बाबतीत विकसित देशांनी केलेल्या प्रगतिचा फायदा होईल, ही अपेक्षा देखील ते ठेऊन आहेत. एका देशाला एखादी बाब पटलीच तर ती इतर अनेकांना

पटत नसल्याचे नेहमी समानतेच्या मुद्यावर विकासाबाबतच्या विचारसरणीत साद सुरु होतात.
या सर्व वादावादीचा आता प्रत्येक देश सामना करत आहे.

‘माणूस’ म्हणून व्यक्ती घडविणे :

प्रत्येक संस्कृती आणि प्रत्येक धर्माला त्याची स्वतःची लोकांना एकत्र ठेवण्याची पद्धती, परंपरा आणि नियम आहेत. वर्तन, सामाजिक परंपरेचे देखील नियम असतात. असे असले तरी व्यक्ती आता कोठेही सुरक्षितपणे जाऊ शकतो, तो एक किंवा इतर किंवा अनेक धर्म स्विकारू किंवा त्यांचे पालन करू शकतो. दळणवळण मोठ्या प्रमाणावर वाढल्यानंतर, समुदाय झपाट्याने विकसित होत गेले. विविध धर्म आणि संस्कृती, परंपरा असलेले लोक एकत्र राहू आणि काम करू लागले आहेत. 2001 मध्ये अमेरिकेत झालेल्या वल्ड ट्रेड सेंटरवरील दुर्घटनेनंतर त्या दोन इमारतींमध्ये तब्बल 60 देशांमधील तरुण तरुणी काम करत होते असे समोर आले. त्यांच्या परंपरा, संस्कृती, भाषा आणि सामाजिक स्थिती एकदम वेगवेगळ्या होत्या, पण त्यांनी उद्याचे जग कसे आकार घेईल हे समजून घेतले होते. विकास आणि सुधारणांच्या मार्गावर पुढे जातांना विविध संस्कृती आणि धर्म असतांनाही लोकांनी कसे राहिले पाहीजे हे त्यांनी दाखवून दिले होते. मानवजातीमध्ये ऐक्य आणि समानतेची भावना असेल तर संस्कृती, धर्म, भाषा, राष्ट्रीयत्व वेगवेगळे असतांनाही विकासाच्या मार्गावरून एकत्रित जाण्यास त्याला कोणीच रोखू शकत नाही. मुलाची जडण-घडण, तरुणांचे शिक्षण होत असतांना आणि समाजाच्या उमेदीच्या काळात अशा मूल्यांची वृद्धी प्रभाविपणे होत असते. शिक्षणपद्धती कोणती आणि अंमलबजावणी कशी करायची याबाबत प्रत्येक देश स्वतंत्र निर्णय घेत असतो. मात्र प्रत्येक देश स्वतंत्र निर्णय घेत असतो. मात्र प्रत्येक राष्ट्राने त्यांची संस्कृती रूजवणे आणि प्रगती साध्य करणे असे स्वतःचे शिक्षण धोरण राबवावे हे आता जवळपास सर्वमान्य झाले आहे. परदेशांमधील शिक्षण पद्धती

आणून आपली प्रगती करता येणार नाही हा भारताचा स्वतःचा अनुभव आहे. स्वतंत्र्यानंतरही भारतीय राज्यकर्त्यांनी सरकार चालविण्यासाठी शेवटच्या टोकाला आवश्यक असणारे मनुष्यबळ तयार होईल अशाच शिक्षण पद्धतीला चिटकून राहण्याची भुमिका घेतली. ते शिक्षण सर्वांसाठी बनविलेलेच नव्हते. संस्कृती, इतिहास आणि भारतीय परंपरांचे ज्ञान, उद्योगधंद्यांची माहिती त्यामध्ये बिल्लकुल नव्हती. त्या शिक्षण पद्धतीतील हे सर्व दुष्परिणाम नंतर दिसत आहेत. अनंतकाळची मानवी मूल्ये, संस्कृती आणि परंपरा त्या—त्या धर्माच्या आणि समुदायांच्या लोकांना शक्ती आणि प्रेरणा देत असतात. खंड, धर्म आणि प्रांताच्या मर्यादा पार करून विविधतेची सुंदरता सर्वत्र विखुरलेली आहे. परस्पर संवाद, सशक्तीकरण आणि सुधारणा यांमधून ही विविधता जतन आणि विस्तारीत केली पाहिजे. या समग्यासाठी तसेच चांगल्या व परिपूर्ण मानवी जीवनाची मुख्य ताकद सध्या शिक्षणाच्या प्रक्रियेतच आहे. शिक्षणाचे उद्दिष्ट योग्य वागणूक आणि वर्तन शिकवून माणूस शिक्षित करणे म्हणजेच घडविणे हे असते. स्वामी विवेकानंद यांनी म्हटले आहे की शिक्षण हे आधिच परिपूर्ण असलेल्या माणसाचे प्रगतीकरण आहे. ते मानवी जीवनाला एखादा धोरणकर्ताही करू शकणार नाही. अशा रितीने परिपूर्ण करते, त्याची ध्येय, उद्दिष्टे, प्रक्रिया आणि कृती निश्चित करते. रवींद्रनाथ टागोर यांनी त्यांच्या दृष्टीकोणातून शिक्षण हे मनुष्य आणि निसर्गातील एक संबंध म्हणून मांडले आहे. आपल्याला माहिती देते ते सर्वोच्च शिक्षण नाही तर आपले जीवन तत्वांनुसार अस्तित्व ठेवते हे खरे शिक्षण आहे. असे त्यांना वाटते. महात्मा गांधी यांनी 1909 मध्ये 'हिंद स्वराज' लिहीले आणि त्यामध्ये चांगला माणूस घडण्यासाठी आवश्यक असलेल्या शिक्षणाची माहिती दिली. मला वाटतं, ज्याची परिपूर्ण घेण्याची तयारी, ध्येय गाठण्याची जोरदार इच्छा असते. तसेच तो सर्व गोष्टी योग्य पद्धतीनेच करतो त्याचेच शिक्षण उदारमतवादी असते. ज्याची बुद्धीमत्ता स्पष्ट, शांत, सर्व समानतेच्या दृष्टीने कर्तशुद्ध, सहज

सोप्या कार्यपद्धतीची असेल. जो सर्व प्रकारच्या हिंसाचाराला विरोध करण्यास आणि स्वतःप्रमाणाचे इतरांचा सन्मान करण्यास शिकला आहे. तोच खरा शिक्षित झाला असे म्हणावे लागेल. उदारमतवादी आणि नैसर्गिक न्यायाच्या शिक्षणाची आज गरज आहे. असे शिक्षण संस्कृतीवाढ आणि उत्क्रांतीसाठी अतिशय लाभदायक आहे. हुक्सलीने शिक्षणातील उत्कृष्ट फायद्याबाबत म्हटले आहे, 'चांगली जडणघडण, विकसित झालेले व्यक्तीमत्व उत्क्रांतीचे सर्वात मोठे फलित आहे, शिक्षणाने हे साध्य होऊन जगातील सर्व जाणीवांची आपल्याला माहिती होते,' ते पुढे यावरही जोर देतात की, यातून मानवी वृत्तीची वाढ आणि त्यांच्या पुढील आणखी शक्यतेचा शोध सुरू होतो. कोलंबस सारखी नवीन जग शोधण्याची उर्मी मिळते. डॉ. राधाकृष्णन यांनी 'शिक्षण म्हणजे ते समजून घेणे होय', असे म्हटले आहे. शिक्षणाचे अंतिम फलित हे ऐतिहासिक परिस्थितीशी दोन हात करणारा तसेच सर्जनशील माणूस तयार होणे हे असावे. सध्याची स्थिती ही जागतिकीकरण, एकमेकांचे संबंध, सांस्कृतिक संवाद आणि आर्थिक परस्परावलंबित्व यातून तयार झालेली आहे. भावना आणि परस्पर संबंधाना यामध्ये महत्त्व राहिले नसून फक्त आर्थिक स्रोत आणि भांडवलशाहीच्या मागे धावणे सुरू आहे. शोषण करण्याची वृत्ती वाढली आहे. उत्तराखंडमध्ये अंधपणे सुरू असलेले उद्योग आणि विविध गोष्टींचा अतिरेक नैसर्गिक आपत्ती निर्माण करत आहे. मुंबई आणि चेन्नईलाही त्याचा प्रचंड त्रास सहन करावा लागत आहे. रहीवासी आणि येणाऱ्या-जाणाऱ्यासाठी दिल्ली धोकादायक बनली आहे. मुलांसाठी तर ती सर्वात हानीकरक आहे. तरीही कोणत्याही खबरदारीशिवाय दिल्लीत प्रदुषण सुरूच आहे. अव्यवहारीकपणे सुरू असलेला विकास जलाशयाचे नैसर्गिक स्रोत, नद्या नष्ट करत आहे. पृथ्वीवर सर्वाधिक पवित्रतेचा मान देऊन श्रद्धास्थानी असलेली नदी 'गंगामाता' देखील प्रचंड प्रदुषित करण्यात आली आहे. मानवाच्या अस्तित्वालाच धोका निर्माण करणाऱ्या या

स्थितीतही मूल्ये कमी झाल्याबाबत कोण का काही बोल नाही ? हे सर्व भारत मोठ्या प्रमाणावर साक्षर होत असतांना देखील होत आहे. आता परिस्थिती शिक्षणाचे पूर्ण उद्दिष्ट गाठण्याची आली आहे. 'शिक्षणाचे सर्वात शक्तिशाली शस्त्र आहे, ज्याने आपण जगास बदलू शकतो' अशी अतिशय सर्वसमावेशक बाब नेल्सन मंडेला यांनी मांडली आहे. या शिक्षणासाठी शरीर, मन आणि आत्मा याची सर्वोत्तम तयारी असणे आवश्यक आहे. संपूर्ण व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी कुटुंब, समाज पातळीवर पुढाकार आवश्यक आहे. चांगले मूल्य, विचार, कृती आणि कर्म यांच्या माध्यमातून आपण शिक्षणाचा चांगला मार्ग विकसित करू शकतो.

काय करता येईल ? :

भारताचा स्वतंत्र्य लढा अनेक बाजूंनी वैशिष्ट्यपूर्ण होता. महात्मा गांधी यांच्या नेतृत्वाखाली या लढयाला झालेली सुरुवात आणि त्यांचा सत्याग्रह हा सर्वात महत्त्वपूर्ण टप्पा आहे. 'माझं जीवन हाच माझा संदेश' असे एका वाक्यात त्यांनी याचे वर्णन केले. मूल्य आधारित जीवन जगण्यासाठी, गरजू लोकांना मदत करण्याची जाणीव ठेवण्यासाठी देश आणि देशबांधवांवर सर्वस्व अर्पण करण्याची तयारी ठेवण्यासाठी त्यांनी विचार आणि कृतीतून कोटयावधी भारतीयांना प्रेरित केले. कमी साक्षरता उआणि त्यामध्येच लोकांपर्यंत संवाद साधण्यासाठी फक्त प्रिंट मिडियाच तोही मर्यादित असतांनाही त्या काळात गांधीवादी कल्पना आणि मूल्ये देशातील प्रत्येक कोनाकोपऱ्यात पोहचली. ती कशी पोहचली होती याबाबत सर्वानाच कोडे होते. गांधीजी त्यावेळी स्वातंत्र्याची तळमळ असणाऱ्या व्यक्ती आणि शिक्षकांशी संवाद साद्यत असत. त्यांनी लोकांमध्ये खादी वापर वाढविला. त्यातून स्वदेशीची ताकद निर्माण झाली. गरजांचा मर्यादा घातल्या तर कोणी भ्रष्ट मार्गाला जणार नाही, जास्तीत जास्त गोळ करत राहण्याची वृत्ती बंद होईल, हे लोकांना समजून सांगितले. नियंत्रण करणाऱ्या यंत्रणेने आणि महत्वाचे म्हणजे लोकांनी योग्य खबरदारी न घेतल्यास

भविष्यात मुल्य कमी होऊन काय वाईट परीणाम होतील याची जाणीव महान दूरदृष्टी असलेल्या महात्मा गांधीजींना. यंग इंडियामध्ये 1952 मध्ये त्यांनी मूल्य जपण्यासाठी काय नको याबाबतची सात व्यापक मार्गदर्शक तत्वे प्रकाशित केली आहेत.

- सदाचाराविना व्यापार
- अक्षरविना शिक्षण
- विवेकाविना सुख
- तत्त्वाविना राजकारण
- मानवतावादाविना विज्ञान
- कष्टविना संपत्ती
- सेवेविना उपासना

ही व्यापक सात मार्गदर्शक तत्वे प्रत्येक देशाचे योजनाकर्ते आणि अंमलबजावणी करणाऱ्यासाठी आहेत. भारताला हे लक्षात घेतले पाहिजे की, जोपर्यंत मूल्य आधारित समाजाचे मॉडेल प्रत्यक्ष कृतीत आणत नाही, तोपर्यंत अध्यात्मात जगाचे नेतृत्व करण्याचे त्याचे स्वप्न हे स्वप्नच राहिल. वरील व्यापक मार्गदर्शक तत्वांचा वैयक्तिक कृतीमध्ये समावेश करून एक चमत्कारीक बदल दिसून येईल. एकदा का, प्रामाणिक उपक्रम आणि प्रयत्न झाले तर त्याची प्रेरणा घेऊन लोक या तत्वांनुसार शिक्षण घेतील आणि तसे राहतील. यामुळे जगातील शिक्षण संस्थांचे एक बदलेले रूप उभे राहिल. यासाठी प्रत्येक व्यक्ती, व्यावसायिक, पालकाला भारताचा कायापालट करण्यामधील त्याची भूमिका लक्षात आणून देणे आवश्यक आहे. देशाची क्षमता आणि ताकद वाढविण्याच्या प्रक्रियेत, आज मी इतरांसाठी काय केले, समाज आणि देश हितासाठी काय केले, सत्याच्या मार्गावरून जातांना

आज मी उकाय चूक केली, याचा दररोज विचार करण्याची प्रत्येकाने स्वतःला सवय लावून घ्यावी. यातून प्रत्येकजण इतरांसाठी अनुकरणप्रिय मार्गदर्शक बनू शकेल. घर, शाळा, कामाच्या ठिकाणी ते सर्जनशील, समर्पित आणि उमेदीचे जीवन जगण्याचे वातावरण तयार करू शकतील. चला तर मग, व्यक्तिमत्वात परिवर्तन करण्यासाठी कृतीयुक्त वातावरण निर्माण करण्याचे आव्हान स्वीकारूया.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

- 1) मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम 1958
- 2) भोळे भा. ल. : भारतीय संविधान
- 3) 73 वी घटनादुरुस्ती दस्तावेज
- 4) कुलकर्णी अ. ना. : भारतातील स्थानिक स्वशासन, विद्या प्रकाशन, औरंगाबाद
- 5) [http:// mahaneews.gov.in/ continent/articleshow.aspx?id=t79...](http://mahaneews.gov.in/continent/articleshow.aspx?id=t79...)
- 6) [http:// www.deshdoot.com/news.phd/news.details/16008.](http://www.deshdoot.com/news.phd/news.details/16008)